

”לשון עבר היא לשוני”: על לימוד עברית בעדן לפני כמאה שנה

יעקב עציון

עם ביאור המלים ולדבר עברית, יען כי היא שפתינו זמן הגאולה קרב בעז"ה. ואז יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש. ועלינו להיות עם אחד, תורה אחת ושפה אחת, כי חסרון גדול הוא לנו ובושה כי ימצאו אנשים עברים שאינם יודעים לדבר עברית, פן אז כנכרים נהיה בעינינו וכן נהיה בעיניהם ח"ו. לכן אתם עם ה' שומר החסד והברית, נא השתדלו בלימוד בניכם לדבר עברית, והאל ב"ה יזכור לנו את הברית, ויקבץ את שה פזורה פליטת השארית, ויגאלנו הגאולה השלישית בעגלא ובזמן קרוב ואמרו אמך".

מייד אחר הבאת נוסח הדרשה מספר ר' משומר על המשך האירוע: "אחרי כן שרו התלמידים את השיר 'יומא טבא' וכו' ואחר זה נתנו לפני הקהל ממתקים ומשקה חלב והלכו לבתיהם לשלום. וכל תלמידי חדרנו ישבו שם בבית הנזכר מהבקר עד שעה שתיים אחר הצהרים, אמרו שירות ותשבחות וגם שחקו במשחקים בעברית ואכלו ארוחת הצהרים, גם חילקו להם אגוזים וברכו בעל הבית והלכו לבתיהם לשלום".

חשיבות לימוד העברית והבנת מילותיה חוזרת את הדרשות השונות שבמחברת. בדרשה שנשא "התלמיד הנעים משה מנחם בנין ביום הכנסו לבר מנין² ביום ד' דחנוכה שנת תפא"ר", דיבר הנער על חשיבות כוונת הלב בתפילה, ובסיום דבריו הוא אומר כך: "הלא מעתה יובן לנו מזה כי צריכים האבות והמורים להשתדל ללמד את בניהם פירושי המלות, כדי שידעו להתפלל בפה ולב ולדעת מה שמוציאים מפייהם, כי לא סגי בצפצוף פה לבד. ותהלה לשי"ת אוכל אני לומר כי רק לאחר שלמדתי שפת עברית היה לי עזר וסיוע לידע ולהבין מה שאני מוציא מפי מהר. כי לימוד לשון עברית היא הכנה לכל לימוד התנ"ך ולכל ספרי הקודש. כי מאחר שיהיה הנער יודע בה היטב הנה הוא כבר יודע הכל ולכל ספר אשר יפנה לקרוא בו הרי הוא בנקל ידע הכל ויבין את הכל [...] ודבר זה צריך להיות רק מקטנותו של נער להרגילו ולחנכו על פי דרכו, אבל אם האב יניח את בנו רק קרוא מקרא מבלי לדעת מה הם קורים – אז כשיגדל הילד מעט ורוצה להוליקו ללמוד לשון אנגלית עבור פרנסתו ועדין לא ידע מאומה משפת עברית שהיא העיקרית, או שידע ממנה רק מעט מזער, ואם כן תפלתו ותחינתו איך תקובל".

לאחר ברכות נוספות של אחיו הצעיר של הבחור ושל חברו הטוב שלמה, מתאר ר' משומר את המשך הטקס: "אחר כך עמדו ה' תלמידים מחבריהם שהיו יושבים סביב לשולחן, וכל אחד עמד וענה חלקו מאמר אחד וישב, ועמד השני אחריו וענה גם הוא חלקו מאמר אחד וכן כלם כסדר הזה:

- א. אחי רעי שקדו למדו דברו עברית אשר היא היא שפת אבותינו, אך ורק נשכחה מאורך גלותנו
- ב. אחי רעי שקדו למדו תורה וספרי מוסר, גם ספר משלי בלבכם שמרו
- ג. אחי רעי שקדו למדו, וכבוד הוריים ומורכם תמיד שמרו
- ד. אחי רעי שקדו למדו, וכל אחד יעזור את רעהו בלימוד, אשר בזאת הצליחו משה ושלמה חברינו
- ה. אחי רעי שמחו בשמחת חברינו משה שהגיע להיות בר מצוה ה' ישמרהו בדרשה אחרת הכתובה במחברת מציג הרב משומר את שיטתו החינוכית שבזכותה הצליח להקנות לתלמידיו את ידיעת העברית. כך כתב בדרשה שאמורה הייתה להינשא לאחר דברי אחד מתלמידיו:³ "אודה ה' בכל לבי

2. הכינוי 'בר מנין' הוא משחק לשון על הצירוף "בר מנין", ופירושו – נער הראוי מעתה להצטרף למניין עשרה לתפילה ולקריאת התורה.
3. במקום המיועד לשמו של התלמיד נשאר רווח ריק בכתב היד, ונראה שכתב ר' משומר את הדרשה במחברתו ושמרה לשעת כושר.

בספרייה הלאומית בירושלים שמורות שתי מחברות בנות כמאה שנים, הכתובות בכתב ידו הרהוט של מארי משומר בן שמואל נסים, מהחשובים שבחכמי עדן ומנהיגי בראשית המאה העשרים, ובהן מתועדות דרשות בר מצווה של תלמידיו מן השנים תר"ף–תרפ"א (1920–1921).¹

הרב משומר מביא את הדרשות כלשונו, ומוסר לפניו ואחריהן מידע על זמן אמירתן ועל האירועים שהתלו לחגיגת בר המצווה. כך למשל בפתחת המחברת מובאת הכותרת "דרוש שדרש התלמיד שמעון בן מנחם עואץ' חזקיה בהכנסו לבר מצוה בבקר יום ה', ה' לחדש כסלו שנת פר"ת", ואחריה מובא שיר מחורז בן עשרה בתים שבו פתח הנער שמעון את דרשתו. הנה לשון הבית הראשון:

הורי היקרים /רעי ומתי סודי // הטובים והישרים /הבאים לכבודי.

לקול בנכם הצעיר /תנו אזן שומעת // הנני תלמיד מהיר /וגם הוספתי דעת.

הוא מתאר בשיר כי הוא שוקד על לימוד התורה וחבר טוב לבני גילו, ומזכיר גם את לימוד העברית:

גם שירים אדע לרב /שירי דת ושירי לאום // בהם כל אוצר כל טוב /גם שעשועי יום יום.

לשון עבר לשוני /הנעימה והטהורה // בה שיחי והגיוני /בה אלמד התורה.

השיר נחתם באיחול להמשך חייו:

עם איש לא אריבה /לא אהיה מהיר חמה // בכל כחי אטיבה /לא אכאיב גם קהמה.

אך זאת תאותי /להיות ישר ותמים // כל גילי ושמחתי /להיטיב כל הימים.

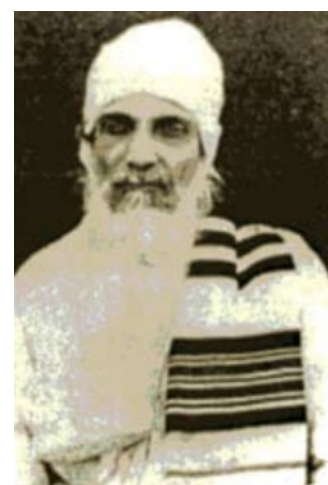
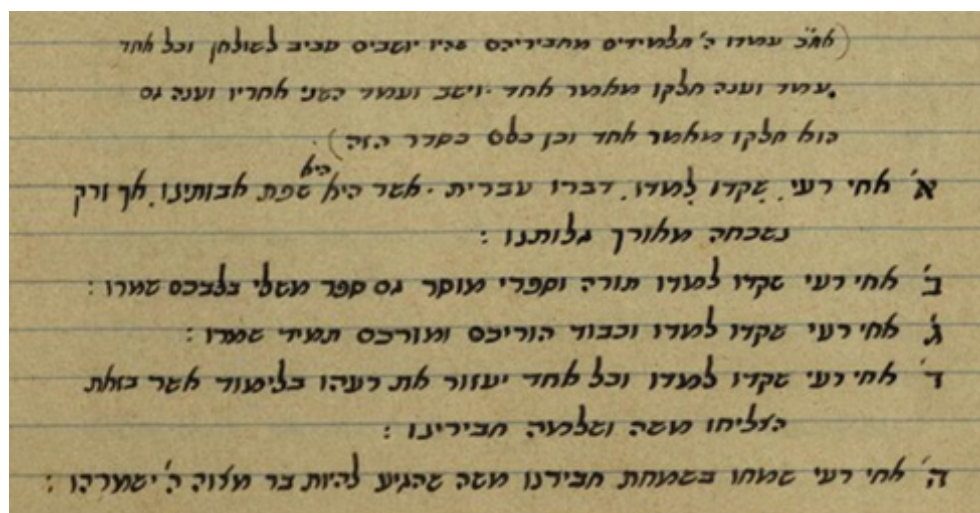
את הדרשות עצמן, כך נראה, כתב הרב משומר בעבור תלמידיו, וניכר שהוא הטמיע בהן את רעיונותיו בדבר חשיבות ידיעת העברית, לימודה והדיבור בה. בדרשה שנשא חברו של הבחור, שלמה בן מהלא, באותו אירוע סופר: "בימי קטנותי הביאני מר אבי ה"ו אל חנותו, ויקרא את אדוני המורה לבוא בכל יום איזה שעות ללמד אותי עברית וביאורי מילים על פי השיטה החדשה. והמורה הנזכר התחיל ללמד אותי, והיה מראה לי את הצירורים ואומר לי: זה כבש וזה עז, זה אריה וזה דוב, זה ברג וזה ברז, זה צבע שחור וזה לבן, וכו'. ולפעמים היו באים אנשים אל החנות, רואים ושומעים את הלימוד והדברים שהיה המורה מבטא אותם ומפרש לי, יש מהם שהיו חסים על צערי בכובד הלימוד שהמורה מבאר לי, ויש מהם שהיו מהתלים על המורה על הלימוד שהוא מלמדני אשר לפי דעתם שהם דברים ריקים שאין בהם תועלת. אמנם המורה בסבלנותו ובתקותו החזקה [...] היה עושה עצמו כאיש אשר לא שומע ויעמוד על דעתו וילמדני בתמידות [...] ותקותו לא נכזבה. גם בסבלנותו הספיק את עצמו בשכר המועט שהיה מרויח מלימוד תלמיד אחד במשך שלש שנים שעברו עד שנודע בשערים את פרי לימודו".

בסיום דבריו קורא הנער לציבור כולו במילים חמות להשקיע בלימוד העברית: "ואתם אדוני המסובים, הנני מעורר אתכם כי תזכרו את התפלה והבקשה אשר אנחנו שואלים מה' בכל יום לתת בלבנו בינה להבין ולהשכיל ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ותשתדלו לקיימה ללמד את בניכם תורה

1. על דמותו של הרב משומר ראו י' טובי, 'הרב המלומד הציוני והמקובל הרב משומר בן שמואל נסים איש עדן', אפיקים קט-קל (תשס"ח), עמ' 23–25; וכן ד' יעקב, 'קהילה זעירה בעיר הגדולה – סיפוריה של העדה העדנית בירושלים', עתמול 208 (תש"ע), עמ' 27–29. תודתי לדורון יעקב על ההפניה למחברותיו של מארי משומר.

עמו יותר ממה שמוטל עליו, ועוד ישבע ויאמר כי נפתולי אלהים עמו נפתלתי, ולהבינו הפירוש לא יכולתי.
 "לא כן הלימוד אשר יהיה מיוסד בהדרגה על הסדר, כי בתחלת לימוד הנער ימצא כל מלים קלים השייכים לדברי נער, ואשר בנקל יוכל המלמד להבינם לנער, ובעת אשר יגדל הנער ויתקדם בלימודו כן ימצא לאט לאט מלים כבדים. ובעת אשר המלמדים ילכו בדרך זה אז יצליחו במלאכתם, גם הנערים יצליחו לעלות בסולם לשלום מבלי עוזר ומגן, אף אם יהיה נער או זקן, ובזה שלשתם יהיו שונים – המורים יקרא להם מצליחים, וההורים יהיו

אשר ברצות ה' דרכי זיכני [...] להשמייעכם מפיו מעט מלים בשפת עברית, אשר כמעט עד כה לא זכו אנשי עירנו לשמוע מפי בניהם אשר בגילו. וזה לא מפני יתרון חריפותו מבניהם, כי יש הרבה חריפים יותר ממנו [...] אדרבא, כל תלמידי עיר עדן רובם חריפים ונבונים מוכשרים להשיג לכל לימוד אם רק ימצאו השתדלות הורים ומורים אשר ילמדום בסדר נכון, על פי השטה החדשה, ולעלות אותם בסולם לאט לאט מדרגה אחר מדרגה, כי בדרך זה יוכל גם התלמיד החלש בדעתו להשיג מדרגה בינונית בלימודו".

מארי משומר בן שמואל נסים

שמחים, והבנים יקראו להם חכמים, יען כי בהדרגה זו יוכלו התלמידים אחר כך בנקל לקרוא את כל התנ"ך עם פירושו מעצמו, ויהיה יודע מה הוא אומר, גם יוכל לדבר בלשון הקודש אשר היא היתה עד עתה ככלי אין חפץ בו".
 את דרשתו זו חותם הרב משומר בהבעת תקוותו לעלות לארץ ישראל, שבה תהא העברית בוודאי ללשון המדוברת: "אבל עתה הגיעה שעת רצון, ואנחנו מחכים לעלות אל ארץ אבותינו כי ליה ולה תלויות עינינו, ואז בלי ספק צריך שיהיה בלשון הקודש כל מבטא שפתינו".
 ואכן כעבור מעט יותר מעשור, בשנת 1933, עלה הרב משומר לירושלים, וזאת לאחר שבמשך שנים היה ממונה על העלייה מעדן מטעם הסוכנות היהודית. עימו עלו בני משפחתו הנרחבת וכן רבים מתלמידיו. בירושלים היה רבה של הקהילה העדנית הקטנה שבעיר, והנהיג את התפילות בבית הכנסת "מדרש שלמה" בשכונת כרם אברהם עד פטירתו בשיבה טובה ובשם טוב בשנת 1948.

כאן בא סיפור על מלך שבנה ארמון נאה, אך המדרגות שהובילו אליו נבנו בפיזור ובריסול, מקצתן גבוהות ומקצתן נמוכות, וכך נמנע מציבור המבקרים להגיע לארמון. וממשיכה הדרשה בפירוט הנמשל: "המורה אשר יחפוץ לפרש לנער את פירוש המלות, אם יתחיל מפסוק ראשון שבתורה ויאמר 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ', ומפרש לו בערבי את ביאור המלות: 'אוולן כל'ק אלרב אלסמא ואלארץ', ויצליח להבין את פירושו לנער, בדברים או בהראות לו בעינים, והנה יתחיל לבאר לו את הפסוק השני, 'והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום' וכו'. עתה נתבונן איך יכול המורה לפרש לנער ביאור המלות, ואיך יוכל הנער להבין פירושו, כי הנער נער, הוא עתה כבר מלמדהו מעשה מרכבה. ובה המורה יושב ומתאבק עם הנער עד עלותו מהשער, ולא יוכל להבינו הפירוש, ומניח אותו מוכה ועל ירכו צולע, והנער יהיה בעינו כמתעתע, ומאז יקרא את שמו תלמיד כל אשר לא יודע. ובבקר מביא לאביו את אשמתו, לאמר כי הוא נער אשר לא יצליח ללמוד תורתו, וישבע לו באלהיו כי השתדל